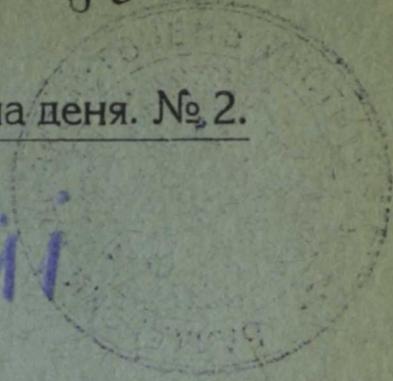

№ 866

С. С. Бобчевъ.

Въпроси на деня. № 2.

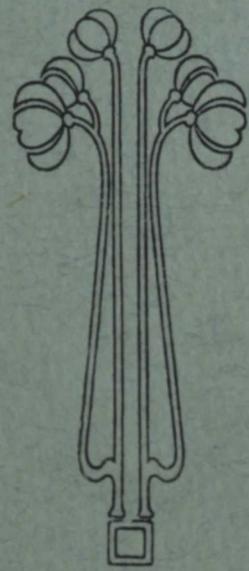
VII-9-II

КАКВО

БЪЛНУВАТЪ СЪРБИТЪ

(Историко-политически очеркъ)

СОФИЯ

Печатница на Народното Осигур. Д-во „Балканъ“

1915.

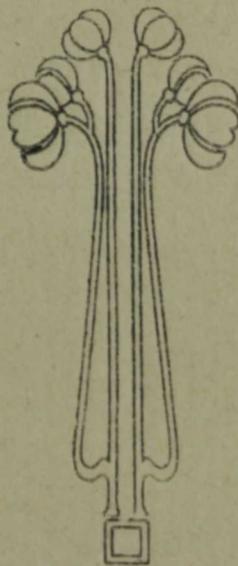
№ 866

II 1134

С. С. Бобчевъ.

Въпроси на деня. № 2.

КАКВО
БЪЛНУВАТЪ СЪРБИТЪ
(Историко-политически очеркъ)

СОФИЯ

Печатница на Народното Осигур. Д-во „Балканъ“

1915.

Сърбитѣ и сѣрбо-бѣлгарскитѣ отноше- ния въ старина и сега.

Ако е политическа аксиома, че идеалътъ „Балканитѣ за балканцитѣ“ може да се осществи само при взаимно довѣрие и искренна сѣсѣдска работа на народитѣ въ Балк. полуостровъ, не по-малко е истина, че тия народи обикновено не проявяватъ нужното за това съзнание. Напротивъ, твърдѣ често балканцитѣ копаятъ сами, съ собственитѣ си рѣцѣ, своя гробъ. Тѣ или подаватъ рѣка на свои врагове, дебнѣщи благоприятни минути за изкушение и дѣйствиe, или, при едно умопомрачение и тѣсенъ националенъ егоизъмъ и шовинизъмъ, мислейки че въ единъ кжсъ територия е удовлетворението на национални блѣнове, хвърлятъ се едни на други, отслабятъ се и се самоизтрѣбятъ.

Най-силна иллюстрация на това положение ни даде междуособната балканска война на 1913 година, която бѣше пълно тѣржество за онѣзи, които жедуваха за развалата на балканския сѣюзъ, тѣй благополучно сключенъ въ 1912 год. и далъ такива блѣскави резултати въ войната противъ Турция, още сжщата година. Невъзможното положение, създадено като послѣдствие отъ междубалканската война, за балканскитѣ дѣржави, въ Букурещъ (28 юли) и Цариградъ, (16 септ. 1913), само на гледъ удовлетвори нѣкои балкански апетити. Сложниятъ балкански въпросъ остана откритъ и, което е най-скрѣбно, той още повече заплете балканскитѣ взаимоотношения, които се усложниха до тамъ, че косвено спомогнаха за избухване на свѣтовния пожаръ, който днесъ гори и руши не само културата на цѣла Европа, но и тая на цѣлия свѣтъ, и на който разрушителнитѣ послѣдници по ужаси и размѣри сж непрѣдвидими.

Въ днешно врѣме стана явна грозната неправда, която се извърши надъ Бѣлгария въ Букурещъ и Цариградъ, при мълчаливото сѣдѣйствие на европейската дипломация. Сега за всички е очевидно, че Бѣлгария несправедливо е била лишена отъ свои земи, които тя нито може да прѣжалѣе, нито може да остави въ чуждо иго. Самата дипломация призна това съ нотата отъ 20 юли на великитѣ дѣржави отъ Четворното сѣглашение до балканскитѣ сили. Най-послѣ, днесъ и сѣмитѣ „триумфатори“-балканци чувствуватъ горчивината и дори отровността на своето мнимо тѣржество. За жалость, прѣдупрѣждението като че нѣ е достатъчно силно и пълно. Уроцитѣ на миналото се забравятъ.

Въ този на бѣрза рѣка нахвърленъ очеркъ ще бждатъ засегнати само сѣрбо-бѣлгарскитѣ отношения въ миналото и настоящето.

Въ него ще се посочи бѣжливо на сръбската роля въ балканския въпросъ, за да се види какъ вѣковната история не е дала на балканцитѣ, главно — на тѣхнитѣ държавници, достатъчно уроци и какъ сръбо-българскитѣ отношения сж продължавали прѣзъ всичко врѣме на вѣковетѣ да бждатъ все криво упжтвани, за нещастие на народитѣ сръбски и български. Вразумѣване е наставало, макаръ отчасти и само при голѣмитѣ кризи и патила, които обаче скоро сж били забравяни.

I.

Поява и първи срѣци на сърби и българи въ II-ва.

Сърби и българи се появяватъ неедноврѣменно на Балканския полуостровъ като политически единици.

Въ края на VII-о столѣтие българскиятъ народъ бѣше вече стегнатъ повече или по-малко, и етнически и държавно. Съ побѣдата на Аспаруховата дружина надъ Константина IV Погоната (679), съ сърдечното съглашение и побратимяване между славяни и българи, съ встѣпването на първитѣ въ състава на така основаната първа Българска държава — на Балк. П-въ се появи, заедно съ Византия, единъ новъ политически и културенъ факторъ, — българскиятъ, който се ширѣше на първо врѣме отъ Дунава до Балкана и отъ Черно-море до Тимокъ-Искъръ. Засилването на Българската държава стана много бърже. Слѣдъ единъ вѣкъ и половина Борисъ прие християнството, ученицитѣ на Кирилъ и Методия развиха българската новодобита книга и вече се почувствува, че тоя народъ, българскиятъ, стѣпва яко на Полуострова и не мисли да допуска, щото неговото име и народностъ да се газятъ и изтрѣбватъ отъ чужди култури.

Наслѣдникътъ на Бориса, Симеонъ, се домогна до титлитѣ *царь* за себе си и *патриархъ* за българския свещеноначалникъ — само за това, защото тѣзи названия имаха реално значение въ онова врѣме; безъ тѣхъ не само междудържавното положение на страната бѣше неосигурено, но Византия я смѣташе като че ли своя васална земя.

И Симеонъ Велики отиде подъ стѣнитѣ на Цариградъ за да добие едно признаване правото на България да бжде самостоятелна държава, — царство, и да прибере въ своитѣ граници българскитѣ славяни, които бѣха се разстлали отъ Дунава до Бѣло море и отъ Черно море до Охридското езеро, като, въ случая, защити и българската търговия и така показа на Византия, че той — нейниятъ възпитаникъ — не разбира да се допуска на грѣцката култура да спѣва развитието на българския елементъ, имащъ право на особно сществуване и на свое кжтче подъ слънцето.

Българитѣ възприеха прочее, още отъ първитѣ моменти на своето държавно уреждане, двояката програма: да събератъ и пазятъ въ едно цѣло българо-славянския елементъ и да ратуватъ противъ Византия и други неприятели, които се противѣха на тоя тѣхенъ стремежъ.

До Симеоново време, което се записа като златенъ вѣкъ на българската история и национална процвѣта, когато почти всички български славяни бѣха етнически и държавно обединени въ едно цѣло, сърбитѣ не само не бѣха играли никаква роль на П-ва, но за тѣхъ твърдѣ не се и чуваше като етническа и политическа единица.

Наистина, хърватитѣ и сърбитѣ, наедно съ други славянски племена, се бѣха появили на Полуострова въ разни времена, идейки откъмъ Панония, сегашно Маджарско, дѣто тѣ бѣха проникнали изъ Прикарпатието, общата люлка на славянитѣ.

Ако свободнитѣ славяни изъ Прикарпатието и отъ Дакия се спускаха къмъ долния Дунавъ и отъ тамъ въ разни времена (отъ III до IV вѣкове) попълниха Полуострова, особно Мизия, крайдунавска страна, Тракия, Македония и стигнаха прѣзъ Тесалия дори до Пелопонезъ, то поробени аварски славяни, както ги нарича единъ сръбски историкъ (Станоевичъ), минаха въ разни времена (VII вѣкъ) въ сѣверо-западния край на Полуострова. Но тѣзи племена дълго време живѣеха разединени, подчинени на Византия въ началото, а по-послѣ нѣкои бѣха прибрани въ границитѣ на Бѣлг. държава. Въ извѣстно време се проявяватъ, въ най-сѣверозападния кѣтъ на Полуострова — хърватитѣ, между Ибъръ и Лимъ — въ Рашка — сърбитѣ, които бѣха поданици на Византия, а на западъ се обади сръбска област — Босна.

Споредъ сръбски историци, първата свободна сръбска държава Рашка се мѣрва, слѣдъ едно възстание противъ Византия, отъ Властимира (ок. 827 г.). Сърбитѣ се отървали отъ визант. властъ, когато Византия била заловена въ война съ сарацинитѣ (арабитѣ). Страната на сърбитѣ обхващала басейна на р. Лима, горното течение на Дрина, долината на Ибъръ и горното течение на Западна Морава.

Опитътъ на Властимира не билъ сполучливъ. Появили се скоро, между сръбскитѣ племена, свади. Синътъ на Властимира се подчини на Византия, толкозъ повече като въ това време царуваше силниятъ виз. императоръ Василий I (867—886), който сполучи да възстанови достойнството, властъта и влиянието на Византия въ цѣлата западна и сѣверозападна частъ на Полуострова.

България остана незасегната отъ грѣцката стихия и енергия, само и само защото на чело на управлението ѝ се намѣрваше не по-малко буденъ, силенъ и прозорливъ държавенъ владѣтель, какъвто бѣше Борисъ, който владѣеше и Македония до Охридското езеро.

При Симеона Велики (888—927) България още повече не се поддаде на Византия, която прибѣгна до вѣчната си игра да подклажда единъ балкански народъ противъ други, едно племе противъ друго, и която подскороса (около 919 г.) захлумянитѣ, хърватитѣ и сърбитѣ противъ българитѣ (Иречекъ, 215). Но Симеонъ не допусна да си играятъ съ него. Той даде да се разбере на малкитѣ сръбски неуредени още княжества въ сѣв.-западната частъ на П-ва, че тѣхнитѣ интереси, тѣхната култура, тѣхното политическо съществуване сж свързани повече съ ония на България.

Симеонъ дирѣше дружбата на сърбо-хърватитѣ. Той желаше прѣди всичко да запази чрѣзъ една силна политическа единица славянския елементъ да се не погълне отъ която и да била чужда култура: западна или източна, византийска или папско-германска. Той си подчини Сърбия (Рашка), за да я отърве отъ византийското иго, и прибра въ двора си Часлава, който бѣше данникъ на Византия. Тѣкмо за това пѣкъ и всички усилия на Византия бѣха да подкрѣпи, засили и насѣка сърбитѣ противъ българитѣ. Съ тази цѣль Византия даде всичкото си съдѣйствие на претендента Часлава, когато той, избѣгаль отъ България, се озова въ Рашка — Сърбия. Чаславъ бѣше орждие на Византия противъ Хърватско и България (931—960 г.). И благодарение на византийската помощ, Чаславъ успѣ да събере около себе си и нѣколко други славянски племена, освѣнъ сръбското, и да основе държава, която се простираше отъ р. Сава до Адриат. море и до Ибѣръ и Морава. „Първи пѣтъ, казва професоръ Станоевичъ, тогазъ (въ втората четвъртъ на X в.) се чуло и узнало на свѣта за сръбски народъ и за силна сръбска държава. Но значението на Чаславъ е главно въ това, че неговата държава била първа, която събрала въ една държавна цѣлостъ почти всички сръбски племена и почти всички сръбски земи“. Неговата държава обемаше около 70 х. кв. к.

За насъ е много важно това признание на единъ патриотъ сръбски историкъ. Всички малки племенни славянски княжества и области на сръбското племе не бѣха окончателно прибрани отъ тая държава. И по-късно ние виждаме, че отъ сѣверо-западнитѣ сръбски области се образуватъ особни държави Зета, Босна и пр.

Чаславовата сръбска държава пострада много отъ маджаритѣ, които, като се утвърдиха въ края на IX в. въ равнинитѣ на Дунава и Тиса, удариха на кждѣто можаха за плячка.

Та не се задържа за дълго врѣме и тая новопоявила се сръбска държава. Съ смъртъта на Чаславъ, не се яви лице, което да продължи неговата дѣйностъ. И Византия не бѣше много зарадвана, че редомъ съ България сега се появява не нейна данница, а вече ново славянско господарство, при все че тя му бѣше възприемникътъ и защитникътъ, поне на първо врѣме.

Скоро на византийския прѣстолъ се явиха нови владѣтели съ завоевателни стремежи и, рѣшени всичко да сторятъ, само да спратъ и даже прѣмахнатъ славянската опасностъ. Такъвъ бѣше Никифоръ Фска (963—969); още-повече такъвъ бѣше Иванъ Цимисхий, който повика противъ българитѣ руския князь Светославъ и който, като свърши съ България, удари на Рашка, която прѣдставляваше сръбската държава, и я унищожи (ок. 971 г.).

Бѣжанци изъ Рашка се спасиха въ Приморието, дѣто сръбското име и култура намѣриха убѣжище, при тамошнитѣ сръбско-славянски племена.

Самуилъ образува и продължи въ Македония новата българска държава, която се изправи все така страшна и опасна за Византия, както бѣше не прѣди много Симеонова България. Самуилъ

(977—1014) тури ржка надъ онѣзи отчасти византийски владѣния, каквито бѣха Зета, Захлумье и други сръбски области, като имъ даде автономенъ режимъ съ мѣстни князе. Тоя царъ мислѣше по тоя начинъ да създаде една федеративна славянска държава, съ столица Охридъ, която да може да се противопостави на Византия.

Но и тѣзи българска държава се смаза скоро отъ нѣколкогодишнитѣ усилия на Василия Българоубиецъ (976—1025).

II.

Надмощието на сърбитѣ въ Балканския полуостровъ.

Пропадането на първото бълг. царство подъ Византия (1018) докара политическото робство и на сърби, бошнаци и др. славянски племена отъ сѣверо-западната частъ на Полуострова.

Византия вършеше майсторски своята работа, споредъ уроци, които бѣха прѣподадени отъ хитри василевси, като се почне отъ Маврикия въ VI в. Тя насърдчаваше сърбитѣ противъ българитѣ, насѣскваше руситѣ противъ България, подтикваше маджаритѣ и всевъзможни други варвари противъ славянската стихия — само и само съ една цѣль: да я отслаби, да я унищожи, и ако може да си я подчини. Сърбитѣ си послужиха съ Византия, а тя съ сърбитѣ за завоевателни цѣли.

Византийското владичество (1018—1186), съ своитѣ подтисничества не можеше да не извика реагирания у славянитѣ. Българитѣ възставаха често. Около половината на XII ст. едно доста добрѣ уредено и ржководено възстание на българитѣ улесни освободителната задача и на Неманя (ок. 1168), родоначалникъ на една сръбска династия, която трая доста дълго врѣме, около два вѣка. Неманя встѣпи на сръбския прѣстолъ пакъ съ помощта на Византия. Неманя бѣше естественъ съюзникъ на българитѣ противъ Византия въ врѣмето на освободителнитѣ борби на Асѣневци.

Синътъ на Неманя, Сава, който се покалугери въ Света Гора, дѣто умрѣ баща му, бѣше важенъ факторъ въ културно-просвѣтното дѣло на Рашка и на другитѣ сръбски земи.

Около това врѣме се издигна банътъ Кулинъ въ Босна (1180—1204). Той пкъкъ призна върховната власть на маджарския кралъ, отказа се отъ богомилството и даже прие католишката вѣра. Владѣнията на Кулина достигаха до тѣзи прѣдѣли приблизително: на и. р. Дрина, на ю. Неретва, на з. Сана, на с. Уна и Сава, а всичко 24.000 к. к.

Стефанъ Неманя, нареченъ още Първовѣнчаний, направи много за разширение и засилване на Рашка (Сърбия). Българскиятъ царъ Борилъ бѣше се ядосалъ на Стефана, задѣто той прибра Стрѣза и силно спомагаше за сепаратистическитѣ стремежи на нѣкои български болѣри-владалци (Станоевичъ, 107). И по едно врѣме българи и латинци, вече настанени въ Византия (1214 г.), се опитаха да нападнатъ Рашка. Въ всичката си политическа дѣйность Стефанъ

имаше за свой съвѣтникъ и помощникъ брата си Сава, който бѣше не само знаменитъ черковникъ, но и отличенъ дипломатъ. Сава не одобри поведението на брата си, когато той (1217 г.) поиска отъ папата кралска корона и се короняса отъ особенъ папски легатъ, като се и залови да урежда католишката черкова въ Рашка. Но това папско посѣгане въ Сърбия не отиде за дълго. Опозицията извърши своето дѣло. Сава се върна отъ Св. Гора, дѣто бѣше забѣгналъ, и като архиепископъ се залови за отлично уреждане черковната областъ. Това обстоятелство много спомогна за подигането и на националния духъ у сѣрбитѣ. Стефанъ Първовѣнчани се помина около 1223 г., а Св. Сава — на 14 ян. 1235 г. (въ Търново), връщайки се отъ Палестина въ Рашка.

Слѣдъ Стефана Първовѣнчаний явяватъ се на прѣстола синъ му Стефанъ Урошъ I Великий (1241—1275), С. Урошъ Милутинъ II (1275—1321) и Стефанъ Урошъ III (1326—1331). Тѣзи сѣрбски крале сж имали широки завоевателни планове, но домашнитѣ имъ свади и междусѣдски и междуплеменни недоразумѣния, не имъ дадоха възможность да развиятъ и закрѣпятъ една голѣма Сърбия. Стефанъ Урошъ III Дечански бѣ честитъ въ бой противъ българския царъ Михаила, когото разби при Велбуждъ (Кюстендилъ, 1330 г.).

Въ врѣме на Милутина Сърбия се разшири доста и въ най-голѣмитѣ си граници тя обемаше около 90 хил. кв. к.

Но най-голѣмото ширѣне и надмощие на сѣрбитѣ въ Балканския Полуостровъ се осществи въ врѣмето на Стефана Душана *) (1331—1355 год.), който използва византийскитѣ граждански войни и българската разнебитеность, за да завоюва голѣма часть отъ Албания, Македония и Тесалия. Душанъ се прогласи (1346) въ Скопие за „царъ на сѣрбитѣ и гѣрцитѣ“, като искаше съ тази си титла да импонира върху духоветѣ и да обоснове правото надъ владѣния, принадлежащи по-рано на българитѣ, но отнети отъ гѣрцитѣ. Както справедливо забѣлѣзва Иречекъ, най-добриятъ познавачъ на историята на балканскитѣ народи, „пространнитѣ териториални придобивки на С. Душана, както и царството му, бѣха ефемерни“. При все това, Душановото царство се призовава винаги на помощъ за обосноваване историческото право и завоевателнитѣ блѣнове на сѣрбската шовинистическа държавна идея.

Характерно явление! Нито Душанъ, нито другитѣ сѣрбски завоевателно настроени владѣтели, не помислиха, или поне не се опитаха сериозно и на дѣло, да обединятъ сѣрбскитѣ национални елементи отъ Зета, Захлумието, Босна и Крайморието, когато всичкитѣ по-видни български държавни владѣтели на първо мѣсто се грижеха за националното обединение на българско-славянския елементъ отъ Дунава до Бѣло Море и отъ Черно Море до Охридското езеро. Отношенията съ България бѣха колебливи и ставаха ту приятелски, ту враждебни: и никога не се виждаше

*) Стефанъ Урошъ IV е нареченъ Душанъ, защото удуши баща си Ст. Дечански, когото по-рано дѣдо му Милутинъ бѣше наредилъ да се ослѣпи.

едно проникване отъ съзнанието, че въ сговора, че въ солидарността е силата и че въ обединението на националноститѣ и тѣхното дружене е спасението.

Та и Босна, като сръбска земя, пазѣше още отъ срѣдновѣчието своята политическа индивидуалностъ; ако и съставена отъ сръбско население, тя не изгледва никога да е пожелавала едно обединение съ сърбитѣ отъ Рашка, дори и въ врѣмето на най-голѣмото сръбско замогване на Балканитѣ, каквото бѣше врѣмето на Душана. Ржководена и управлявана отъ силно болѣрство, което принадлежеше къмъ учението на патаренитѣ, т. е. богомилитѣ, Босна не само не мислѣше да се обедини съ Сърбия, но гледаше и да спѣва сръбскитѣ домогвания. Босненскитѣ банове съставяха съюзи противъ Сърбия. Като се стремѣха да излѣзатъ на море, бошнацитѣ завзеха въ XIV и XV столѣтия нѣколко мѣста отъ тогавашно Хърватско, почвайки отъ р. Сава до р. Алмиса. Въ първата четвъртъ на XIV столѣтие босненскиятъ банъ Стефанъ II изтласка сърбитѣ изъ областта на р. Нарента и Захлумието.

Когато по-късно се разпадна сръбската държава, босненскиятъ банъ Твърдко сполучи да завземе сръбскитѣ области на югъ отъ Захлумие до къмъ нѣкои крайници на Черна Гора, като окупира и областта на Горня Дрина. Твърдко си даде титлата сръбски кралъ (1377 г.), която отъ това врѣме насетнѣ минава у бошнацитѣ. Даже прѣзъ XV столѣтие сръбскитѣ крале отъ Босна воюваха често съ сръбски деспоти за владѣнието на сребърнитѣ рудници при Сребърница. Слѣдъ подпадането на Босна подъ турското владичество, богомилскитѣ болѣри приеха мохамеданството, като запазиха правата си дори до най-ново врѣме.

III.

Македония си остава българска земя и слѣдъ сръбското владичество.

Надмощието, което спечели Сърбия въ Балканитѣ по врѣме на Стефана Душана, не бѣше нито трайно, нито сигурно. Това надмощие не даде и не можеше да даде сръбски националенъ характеръ и окраска на земитѣ, които влазяха въ прѣдѣлитѣ на наистина великата Душанова държава *). Населението въ Македония и въ това врѣме си остана съ стремежи и национално съзнание чисто български.

Ако Македония цѣли вѣкове живѣ въ общение и единение — културно, национално и политическо — съ България въ врѣме на първото бълг. царство (при Пресияма, Бориса, Симеона, Петра и Самуила) и въ врѣме на второто бълг. царство (при Калояна, Асѣня II и др.), нейното българско население не можа нито да се изроди, нито да измѣни чувствата си и националното си съзнание прѣзъ кжсото врѣме на сръбското владичество.

*) Душановата държава бѣше достигнала до обема 158,000 кв. кил.

Споредъ безспорнитѣ исторически свидѣтелства, срѣдня Македония е била около 25 години подъ сръбско владичество (1330—1355) а сѣверна — 73 години (1282—1355). Едно учебно доказателство за това — че Македония никакъ не измѣни своя етнически съставъ и слѣдъ това сръбско владичество — е слѣдното обстоятелство: слѣдъ смъртъта на Ст. Душана (1355 г.), сръбската държава не се забави да се разкжса на по-напрѣжнитѣ племенни княжества, които заживѣха отдѣленъ и независимъ животъ. Въ това врѣме Македония почна да бжде управлявана отъ мѣстни болѣри, каквито бѣха Вълкашинъ, братъ му Углешъ, а по-късно Крали Марко и братия Дѣяновци. Тѣзи мѣстни владѣтели се наричаха български господари по простата причина, че господаруваха надъ едно българско население. Въ нѣколко сръбски лѣтописи (Иширковъ, Зап. кр. на Б. Земя, XVI) Вълкашинъ е нареченъ владѣтель на български земи. Една сръбска хроника на Михаила отъ Островица гласи, че помнатитѣ болѣри „заузели бугарску землю“, а Крали Марко се нарича „бугарски кнезь“. Вълкашинъ и Крали Марко сж възпѣти въ бѣлг. пѣсни като бѣлгари.

Когато по-късно турцитѣ, повикани отъ византийския императоръ, се настаниха на Полуострова (1353 г.), почвайки отъ първата си станция Цимпе, недалечъ отъ Галиполи и отъ тамъ се втурнаха въ българскитѣ и сръбски земи, за Македония, която сжщо така завладѣха, тѣ имаха едно название — „дияри-булгаръ“, т. е. български страни.

Турскитѣ историци говорятъ за фермана на Султанъ Мурадъ отъ Хиджрета 773 (1372), въ който се заповѣдва на Лала Шахинъ да иде и прѣвземе „българската земя, що управлявалъ българскитѣ краля Константинъ въ Кюстендилъ“.

IV.

Сръбскитѣ стремежи и борби за независимостъ.

Турското владичество засегна по-слабо сръбскитѣ земи. Бидейки въ непосредствено съседство съ Маджарско и недалечъ отъ Австрия, италиянскитѣ земи (Венеция, Генуа) и адриатическото Крайморие, които имаха възможность да водятъ една непрѣстанна или подновявана противъ турцитѣ борба, сръбитѣ запазиха много повече устрѣмъ за независимостъ и за свобода, устрѣмъ сравнително повече притяпение въ българскитѣ земи. На сръбитѣ не тежеше вѣковно двойно иго (турско и фенерско). Сръбски емигранти въ голѣмъ брой поддържаха общения съ подтиснатитѣ земи и ги ободряваха въ тѣхната неволя. Турскитѣ и грѣцкитѣ жестокости изхабяваха своето острие надъ българския елементъ, който изкупваше съ скжпи жертви живота си и правото си за сжществуване. Сръбскитѣ възстания отъ началото на XIX столѣтие имѣха благоприятенъ край по много причини, сжщественитѣ отъ които сж: отслабването на турската държава не само вслѣдствие на войнитѣ

съ Русия и Австрия, но и много повече вслѣдствие на вътрѣшнитѣ неуредици, междуособици и сепаратистични стремежи. Кърджалиитѣ, даалиитѣ, размирието на еничаритѣ, прогласенитѣ за полунезавивими владѣтели Пазвантоолу въ Видинъ, Тръстениклията, Янинскиятъ Али-паша; всички тѣзи фактори дохода да разклатятъ коренно, изъ основа, отоманската държава и да засилятъ свободолубивитѣ стремежи на крайнинитѣ: Сърбия, Влашко, Молдова и Гърция.

Знамето на възстанието се дигна въ 1804 г. въ Шумадия, но скоро то се разтла отвждъ Морава и намѣри готови борци у българитѣ въ областитѣ на Тимокъ, Бълг. Морава, Нишава, дори въ Софийско и крайдунавскитѣ страни до Свищовъ.

Когато въ 1815 г. се появи първо сръбско княжество, то обемаше Бѣлградския пашалѣкъ (24.440 кв. к.) и не отиваше много отвждъ Морава. Разширението на това княжество за смѣтка на български земи отъ тимокската, нишавската и моравската крайнини стана по-късно, благодарение на руското покровителство и на рускитѣ договори съ Турция: Акермански, Букурешки и Одрински. Въ 1833 г. князь Милошъ съ хитростъ и руска помощъ разшири прѣдѣлитѣ на с. на и. до Княжеваць, Баня, Алексинаць, *Парачинъ*, а на з. усвои частъ отъ Новопазарския окръгъ и Босна. Въ 1839 год. сръбскиятъ географъ Д. *Маморовичъ* наброява отъ 1.200.000 население на с. 150.000 българи. Впрочемъ българщината на Тимошката областъ е констатирана отъ Каницъ, Иречекъ, Верковичъ и др., а сжщо и въ разни етнографски карти (Мирковичъ и *Карлъ Саксъ*). Голѣмиятъ Тимокъ се нарича български отъ самия Вукъ Караджичъ (1827—1829)*).

Никой сръбски историкъ не може да откаже голѣмото съдѣйствие, което български юнаци и възстанници, като Хайдутъ Велко, Пазоглията и други, допринесоха за сръбското освобождение. Кара-Георги наричаше тѣзи свои сподвижници отъ Черна-рѣка (Тимошка областъ) „българчета“.

Не съ завистливо око, но съ истинска радостъ българитѣ отъ Придунавска Бѣлгария, Тракия и Македония погледнаха на възстановяването на първото сръбско княжество. Зарадъ тѣхъ то бѣше единъ символъ, една утѣха и едно убѣжище въ случай на нужда: символъ, защото въ него тѣ виждаха евентуалното възстановяване и на старото българско царство; утѣха, защото единъ съсѣденъ братски народъ вече добиваше своята макаръ и непълна политическа независимостъ; убѣжище, защото въ Бѣлградъ нѣкои български интеллигентни сили се потулваха въ случай на нужда, като нѣкои допълваха своето домашно възпитание и образование, други издаваха български книги и вѣстници, па имаше и таквизъ, на които

*) Въ много карти, отъ XVI до началото на XIX в., западната граница на българската националностъ се почва доста на з. отъ устието на Тимокъ, а споредъ нѣкои тя отива до Морава. Ср. *Професоръ А. Иширковъ*: Западнитѣ кранца на бълг. земя. Соф. 1915 г.

Сърбия служеше за центъръ, въ който тѣ готвѣха и организираха своитѣ бунтовнишки чети противъ турското владичество.

Необходимо е да се признае и подчертае, че сръбскитѣ държавни владѣтели и изобщо държавни мжже, за всичко врѣме почти до послѣдната четвъртъ на XIX столѣтие, не се отнасяха неприятелски къмъ българския народъ и прѣдставителитѣ му, които се явяваха въ Сърбия било по търговска работа, било да подирятъ подслонъ, било най-сетнѣ за да поработятъ, или да се приготвятъ да работятъ за възраждането и свободитѣ на своето отечество. Въ това врѣме Македония бѣше третирана и гледана като чисто-българска земя. За това свѣдочатъ цѣла редица данни и факти, изтъкнати отъ професора на нашия университетъ Иширковъ въ неговия солиденъ трудъ: *Западнитѣ краища на българската земя* (София, 1915 година).

Даже единъ отъ сръбскитѣ нови владѣтели, князь Михаилъ Обреновичъ, бѣше готовъ да склучи съ българитѣ (още подъ турското владичество) единъ съюзъ. На 5 априль 1867 година въ Букурещъ, въ споразумѣние съ сръбското правителство, се държа единъ народенъ съборъ, на който се взе слѣдната резолюция: „Прѣдъ видъ на това, че съврѣменното положение на работитѣ подбужда всичкитѣ угнетени народи въ Турция да взематъ мѣрки за своето освобождение, то и ние българитѣ, живущи въ България, Тракия и Македония, се събрахме за да обмислимъ и да намѣримъ срѣдства за освобождение на нашето скжпо отечество, за да могатъ и насъ да броятъ въ числото на свободнитѣ народи, и за да докажемъ че сществуваме. За постигване на тази цѣль, намъ е необходимо да изберемъ единъ съсѣденъ народъ, съ който бихме могли да достигнемъ освобождение и обща полза; за такъвъ народъ ние не можемъ да броимъ никой другъ освѣнъ сръбския; и нашитѣ интереси сж еднакви, понеже чрѣзъ братството народътъ може да добие независимостъ. Прѣдъ видъ на такава братска близость ние, съгласно съ сегашнитѣ обстоятелства, смѣтаме за нужно да туримъ въ основата слѣднитѣ пунктове: 1) Между сръбитѣ и българитѣ трѣбва да се установи братско съединение подъ името югославянско царство; 2) Югославянското царство се състои отъ Сърбия и България (къмъ България спадатъ Тракия и Македония); 3) Глава на новообразуваното царство ще бжде сегашниятъ сръбски князь Михаилъ Обреновичъ съ право на наслѣдство“.

Тоя исторически документъ, приетъ отъ князь Михаилъ и печатанъ отъ сръбски дипломати (М. С. Пирочанац. Князь Михаилъ и заједничка радња балк. народа 1855 год.), говори доста сладкодумно и нѣма нужда отъ коментаръ. Македония е признавана и тогазъ за българска земя.

V.

Сърбската антибългарска пропаганда и борба.

Исполинската война, която води българският народъ за спечелване народно-черковна самостоятелностъ, борба която се увѣнча съ сполука и съ учрѣдяването на единъ български екзархатъ, заслужи справедливото внимание отъ страна на западния цивилизованъ свѣтъ къмъ по-рано съвсѣмъ забравения български народъ. Ферманътъ отъ 28 февр. 1870 година, по силата на който не само се учрѣдяваше екзархатътъ или независимата българска черкова, но българскиятъ народъ се и повикваше къмъ единъ по-яръкъ и изпжналъ животъ въ турската империя, направи силенъ прѣломъ въ обществено-политическото настроение на Сърбия. Въ този моментъ сърбскитѣ политици и общественици, сѣкашъ уплашени отъ една конкурентска на Балканитѣ сила, замислятъ и почватъ да дѣйствуватъ противъ твърдѣ-естественото засилване и възраждане на българския елементъ. Първитѣ стѣпки на сърбското правителство сж още нерѣшителни. То като че се стѣснява да изкочи открито въ борба противъ единъ народъ, който съ голѣми мъжи едва бѣше се окопитилъ и пробудилъ за новъ животъ, едва бѣше изнесълъ и една побѣда въ непосилната борба съ Фернеръ.

Сърбската черкова не отиде веднага съ гръцката патриархия и не призна българския екзархатъ за схизматическа черкова. Трѣбва да се изтъкне, за честь на сърбското висше духовенство: въ него заговори не само братското чувство, не само племенното родство, но и правдата, която бѣше на българска страна. Политиканитѣ обаче на Сърбия и нѣкои нейни държавници се опитаха тозчасъ да подкачатъ грозна пропаганда противъ българския елементъ, особено въ Македония. На сърбския прѣстолъ, слѣдъ убийството на единъ уменъ владѣтель, какъвто бѣше князь Михаилъ (уб. 1868 г.), бѣше застаналъ малолѣтниятъ Миланъ Обреновичъ, внукъ на Ефрема Обреновича, племенникъ на князь Михаила.

Около това врѣме на сцената се явиха немоцнитѣ, но крѣсливи гласове на Милошъ Милоевичъ и Панта Сретковичъ, които проповѣдваха възстановяването на Душановото царство, които поддържаха че е сърбство вредъ, дѣто се слави „слава“ и дѣто се поменува името на Крали Марко. Държавното сърбско съкровище откри, макаръ и въ скромни при началото размѣри, срѣдства за сърбска пропаганда въ Македония, която, десетки години подъ редъ, въ господарванията на Обреновичитѣ, бѣше гледана като областъ принадлежаща на българския езикъ и елементъ. Австрийската политика бѣше вече подирила и намѣрила въ сърбската столица достатъчно орждия, благодарение на които сърбскитѣ блѣнове пакъ се отклоняваха отъ Босна и Херцеговина и отъ други сърбски земи къмъ Синьо Море.

Личенъ свидѣтель съмъ на сърбската пропаганда въ Македония, почната неуспѣшно, защото нѣмаше почва, но водена съ постоянство и даже понѣкога съ извѣстно ожесточение. Въ обиколката която направихъ прѣзъ 1873 година въ Солунъ, Гюмендже, Водина,

Битоля, Прилѣпъ, Велесъ, Куманово и Егридере-Паланка, азъ се убѣдихъ, че освѣнъ грѣцката опасностъ, за българския елементъ се е появила и нова по-голѣма, — сръбската. Тѣзи лични мои наблюдения ме накараха да изкажа още тогава горчивината си отъ една неразбранщина на сръбскитѣ шовинисти и пропагандисти. Ето буквално какво писахъ тогазъ въ учебната географическа книга, носѣща насловъ „Плтуване около свѣта“ и напечатана въ Цариградъ, като издание на Българското печатарско дружество „Промишление“ (1873 год.):

„Високомѣрни нѣкакъ си, сърбитѣ обичатъ да присвояватъ и туй, което не е тѣхно. . . Тѣзи наши едноплеменници сж зинали да ни погълнатъ живи. *Тѣ се трудятъ да затриятъ българщината въ нейната най-ярка и първобитна люлка — въ Македония.* О, тази постѣпка нали е твърдѣ безсмислена отъ страна на нашитѣ едноплеменници!

„Съ погълтането на чужди елементи, сърбитѣ мислятъ да уголѣмятъ броя на своята народностъ и да придобиятъ надмощие на Балканския полуостровъ, *който е билъ всѣкога български (популационно) и не може освѣнъ пакъ български да бжде.* Тѣзи хора много сж кжсогледи, та не виждатъ, че таквизъ работи не ползватъ никога два съсѣдни и едноплеменни народи. Тѣ копаятъ дълбока пропастъ за своята народностъ, като турятъ въ непрѣкъсвани боричкания двата народа. . . Додѣто тѣ си мислятъ за тази работа (посърбяването на Македония, която тѣ наричатъ Стара Сърбия) и за велика идея и мисия, ние ще пожелаемъ на сръбската младежъ идеи и обноси по-съобразни съ трѣбването на врѣмето“.*)

Сръбско-турската война отъ 1876 година бѣше наложена на правителството на кралъ Милана отъ тежкото положение на нещастнитѣ бошнаци и черногорци, които възстанаха и увлѣкоха въ движението си и сръбския народъ. Не можеше честолюбивиятъ Миланъ, макаръ и човѣкъ безъ скрупули и безъ принципи, да гледа хладнокръвенъ херцего-босненската неволя. Той поиска отъ Портата да му прѣдаде за управление двѣтѣ възстанали области, но не получи удовлетворителенъ отговоръ. И той бѣше принуденъ да почне войната, която извика съчувствие въ всички славянски страни, особно въ Русия, отъ дѣто хиляди доброволци, съ генерала Черняева на чело, се явиха на помощ на Сърбия. Поробенитѣ тогава българи никакъ не се поколебаха да дадатъ своето съдѣйствие на съсѣдитѣ си и братя по кръвъ. Български доброволци и чети, подъ командата на изпитани български воеводи и съставящи особена легия,

*) Последниятъ параграфъ, който се привежда тука буквално, послужи за причина на турската цензура въ Цариградъ да конфискува по-голѣмата частъ отъ екземпляритѣ и да ме прѣдаде на полицейски сждъ, на който бѣхъ влаченъ повече отъ двѣ години. Листътъ, на който бѣше напечатана тази цитата, бидѣ отрѣзанъ и напечатанъ безъ нея и така прилѣпенъ къмъ книгата. Така, тая последниятъ бѣше допусната да се разнесе изъ България. Въ Народната библиотека има единъ екземпляръ съ нерѣзанъ листъ, а у много лица — съ рѣзани листове.

храбро и рамо до рамо съ руси и сърби се бориха за подгиснатитѣ въ Отоманската империя християни.

Сръбско-турската война се завърши съ поражението на сърбитѣ около Джунисъ. За спасението на сърбитѣ трѣбваше да се яви мощниятъ гласъ на Русия, който спрѣ по-нататъшното побѣдоносно шествие на турцитѣ. Военнитѣ дѣйствия се прѣкратиха, а на 21 февруари 1877 година Сърбия сключи миренъ договоръ, като се повръщаше на старото си положение (*statu quo ante bellum*).

Животътъ въ Балканитѣ, особено въ България, бѣше станалъ неносенъ. Турция виждаше една голѣма опасностъ въ възраждащия се български народъ. Привиднитѣ реформи, които отъ врѣме на врѣме се обѣщаваша и даже въвеждаха, не допринасяха много нѣщо нито за подобрието материалното състояние, нито за подигане културата, а, главно, не осигуряваха живота и имота на села и градове. Не бѣха лоши Хати-шерифътъ отъ 1839 год. и Танзиматътъ, който го послѣдва, Хати-хумаюнътъ отъ 1856 год., нито най-послѣ новата вилаетска организация, която се посрѣщна и възхвали до небеса наедно съ нейния творецъ Митхадъ паша. Но вилаетската спасителна организация се прилагаше по начинъ, който облагодѣтелствуваше само турскитѣ аги, бейове и нѣкои богаташи. Язи се и черкезкото зло. Сръдно-горското възстание (май 1876) бѣше удавено въ кръвъ и огънь. Англия бѣше първа, която извика: „Стига турски жестокости!“ Властниятъ гласъ на либералния вождъ Гладстонъ разклати цѣла Англия, извика симпатиитѣ на цѣла Европа и талазътъ естествено не можеше да не засѣгне братската намъ Русия, дѣто славянофилитѣ отдавна бѣха приготвили почва и сега се отзоваха съ пълна готовностъ. Чувството на племенностъ и чувството на хуманностъ се солидаризираха. Откакъ не помогнаха всички миролюбиви усилия на Русия и на другитѣ велики държави за даване дѣйствителни реформи и сносенъ животъ на християнитѣ въ Турция, Русия извади своя мечъ и великиятъ императоръ Александръ II съ сълзи на очи провъзгласи въ Кишиневъ (12 апр. 1877) войната противъ турцитѣ за свободата на България.

Ако Сърбия се покани отъ Русия, но не побърза да се намѣси въ войната, освѣнъ слѣдъ падането на Плѣвенъ (1 дек. 1877), то бѣше по чисто эгоистични смѣтки: 1. тя се боеше отъ изхода на войната; 2. знаеше, че ѣ прѣдстои не грамадно бълнувано увеличение, понеже имаше вече една цариградска конференция и единъ австро-руски договоръ, които уреждаха разграниченията на българскитѣ области не въ полза на сръбската великодържавна идея.

Върху кости, кърви и милионни жертви на руския народъ се изправи една нова политическа единица на Балканския полуостровъ: свободна България. Наистина, Санстефанска България, която обемаше приблизително етническа България, биде разпокъсана въ Берлинъ; но важно бѣше, че възкръсваше една свободна България и се начертаваха нейнитѣ национални граници. Сърбитѣ не взеха участие въ тая велика освободителна война, освѣнъ къмъ самия ѣ край, като се задоволиха да завзематъ Нишъ и Пиротъ, които вла-

зяха въ прѣдѣлитѣ на българския екзархатъ и етнически бѣха български. Тѣ останаха крайно недоволни отъ С.-Стефанския договоръ, при все че той имъ даваше български земи, Нишко и Лѣсковецко окръжия. Миланъ бѣше извънредно благодаренъ, като се появи Берлинскиятъ конгресъ, който той използва за разширение на Сърбия въ ущърбъ на българска земя. Сръбскиятъ дипломатъ Ристичъ, прѣди да се яви въ Берлинъ, занесе собственоръчно писмо отъ Милана до Андраши. Въ това писмо Миланъ се изповѣдваше интимно, че той можелъ, но не рачилъ да влѣзе съ сръбски войски въ Босна „за да не наруша — пише той — интереситѣ на моята велика съсѣдка“ За това Миланъ молѣше Австрия да поддържа Сърбия на конгреса въ Берлинъ. Андраши отговори, че Австрия нѣма да има нищо противъ разширяването на Сърбия даже до София, но искаше за това да се приематъ условията на Австрия. И съвѣтътъ на Милана, наистина — не безъ колебание, прие условията на австрийската дипломатия, които обезпечаваша на Австрия нейния Drang nach Osten, и за сега движението ѝ къмъ Солунъ и Егейско море. На Берл. конгресъ Сърбия успѣ да откопчи още български земи: Вранско и Пиротско окръжия. По Берл. договоръ къмъ Сърбия се прибавиха наново 150,000 бълг. население и голѣмината на Сърбия достигна 48,500 кв. к.*), бидейки отъ 1833 г. 34,500 кв. к.

Около Милана въ това врѣме се образува партията на напредняцитѣ, която наедно съ него подведе Сърбия подъ фактичeskата зависимостъ на Австрия.

Пакостливостъта на Милана се прояви по всички линии на сръбската политика. Въ 1881 г. М. склучи таенъ договоръ съ Австрия, съ който ѝ прѣдоставяше доброволно правото върху Босна и Херцеговина, отказваше се отъ всѣкакво ширене на Сърбия къмъ Адриатическо море и въ сръбскитѣ земи на Австрия, и допускаше на австрийски войски да минаватъ прѣзъ сръбска територия (гл. статията на Стоянъ Протичъ въ сръбското списание „Дело“, януари 1899 г.). Австрия се задължаваше само да охранява династията на Милана Обреновича. Миланъ си запазваше, съ благоволенieto на Австрия, всѣкакви евентуални дѣйствия и завоевания откъмъ границитѣ на българската народностъ. Около това врѣме се склучи и търговски договоръ, който хвърляше Сърбия подъ икономическа зависимостъ на съсѣдната хабсбургска монархия.

*) Срѣдъ руското тогава общество бѣше се появило голѣмо негодувание противъ сръбитѣ за накърняването на българската земя. Князь Черказки бѣше се изказалъ въ свое врѣме, че не трѣба да се допускатъ сръби въ Нишко и Пиротско (Нишавската епархия), защото „надлъжъ и по лѣвия брѣгъ на Морава живѣе гъста маса чисто бълг. население. Стара-Сърбия се почва задъ тая ивица“. А генералъ Анучинъ, замѣстникъ на Черказки и воененъ делегатъ на Берлинския конгресъ, се изказа въ полза на западната граница на България въ областъта на българска Морава: „Естественнитѣ граници между Сърбия и България би били — Шаръ-пл., планинитѣ между Врания и Прищина до р. Медвѣдя и послѣ по р. Пулта и Морава до старата сръбско-турска граница“.

Тази политика на Милана извика негодуване въ срѣдата на сръбския народъ и главно въ срѣдата на неговата „Омладина“. Напразно Миланъ се прогласи за кралъ и Сърбия за кралство (1882 г.). Този актъ удовлетвори само неговата суетностъ и грандомания. Недоволството отъ Милановото управление растѣше.

И въ 1883 год. въ Сърбия избухна възстанието, ръководено отъ радикалитѣ, които имаха съ себе си народа. Единъ отъ главнитѣ ръководители на движението бѣше Никола Пашичъ, който се спаси въ България. Миланъ удуши възстанието съ кърви и съ затвори. Но той не се умори и продължаваше да дири срѣдства за да възстанови своята честъ и престижъ въ страната и да спечели военна слава. Политиката на държавна Сърбия бѣше обръната къмъ пропаганда въ Македония; бѣха забравили, че съществуватъ сръбски земи на западъ и къмъ Адриатическо море и, когато Южна България прогласи съединението си съ Сѣверна, Миланъ не можа да направи нѣщо по-добро, освѣнъ да ни обяви война и да се втурне хайдушки въ нашитѣ прѣдѣли. Обвързанъ, както видѣхме, съ Австрия, Миланъ дирѣше разширението на своята държава въ завоевания за смѣтка на България и Турция. Обаче, той бѣ наказанъ жестоко, за тази вѣроломна постѣпка, на Сливница и Драгоманъ, дѣто младата българска армия, командвана отъ самоотвержено българско младо офицерство, сполучи да тури основата и завършека на съединението на двѣтѣ Българи, тѣй необмислено и рисковано почнато въ Пловдивъ. Побѣдата, прочее, на българската млада армия въ този случай е двойка. Тя разби сръбитѣ и спечели обединението на двѣтѣ български държавици: Княжество България и Източна Румелия. Австрия спрѣ побѣдоносното шествие на българскитѣ войски въ Пиротъ и Нишъ. Ако въ 1876 год. Русия спаси отъ погромъ Сърбия прѣдъ нахлуването на турскитѣ войски въ земята ѝ, сега покровителката на Сърбия бѣше Австрия и тя я запази отъ погромъ. Австрийскиятъ дипломатически прѣдставителъ въ Сърбия, Кевенхюлеръ, съобщи на бѣлг. князь Александръ, че ако отиде на прѣдъ може да срѣцне австрийски отпоръ.

Сръбскиятъ народъ не бѣше виноватъ за братоубийствената война, почната и завършена така плачевно отъ Милана, който скоро слѣдъ това не се вразуми, но по-късно трѣбваше да напусне прѣстола (22 февр. 1888 г.), като неволно го прѣдаде на 13-годишния си синъ Александра. Послѣдниятъ царува при всевъзможни домашни и вжтрѣшни политически кризи, които най-послѣ се завършиха съ страшната катастрофа (29 май 1903 г.), когато прѣзъ нощъта той и съпругата му Драга бѣха звѣрски нарѣзани на късове и хвърлени отъ прозорцитѣ на двореца.

На прѣстола бѣше повиканъ за кралъ Петръ Карагеоргиевичъ, синъ на сръбския князь Александръ, изгоненъ 45 години прѣди това. Новиятъ кралъ намѣри за най-цѣлесъобразно да поведе една политика на истински конституционалистъ и да свърже съдбата си съ радикалитѣ отъ двѣтѣ крила подъ ръководството, най-напрѣдъ, на генералъ Сава Груичъ, а послѣ на Н. Пашичъ. Новата династия

на Карагеоргиевичитѣ дълго врѣме не бѣше призната отъ нѣкои велики сили, особено Англия. Кралъ Петръ и неговото правителство поведоха външна политика доста мъдра, която обаче отстраняваше веднѣжъ за винаги едно приятелство съ Австрия.

При кралъ Петра сръбската държавна идея като че измѣни своята насока. Поведе се икономическа борба противъ Австрия, която заплашваше търговията на Сърбия съ затваряне на вноса и износа на страната; създаде се едно ново течение, наречено югославянско, което имаше за задача да обединява сърбитѣ отъ Босна и Херцеговина, Далмация и даже Хърватско. Почна се извѣстно мирно и даже любезно отнасяне къмъ България, проявено въ неизпълнения митнически съюзъ въ 1905 год. и което още повече се засили въ 1908 г., когато прѣзъ есента настана важното историческо събитие — анексията на Босна и Херцеговина къмъ Австрия. Това послѣднѣо обстоятелство страшно жегна сърбитѣ; тѣ не желяеха по никои начинъ да се помирятъ съ идеята за окончателното изгубване на Босна и Херцеговина. Антагонизмътъ между Сърбия и Черна Гора, който съществуваше отдавна и не бѣше прѣстаналъ и при Петра Карагеоргиевича, се смекчи съ едно поне привидно примирение. Идеята за обединението на сръбския елементъ все повече и повече намѣрваше горещи привърженици и проповѣдници.

Но и сега завоевателнитѣ блѣнове не прѣставаха: идеята, че Сърбия има великодържавни задачи и че тя е Пиемонтъ на П-ва, не изчезваше изъ главата на нѣкои общественици и държавници както по-прѣди у привърженицитѣ на Милоевича и Сретковича. А въ тази група на шовинисти се криеше винаги, крие се и сега, сръбската опасност за насъ, главната причина на сръбско-българскитѣ недоразумѣния.

Правѣше прѣди, прави и сега особено тжжно впечатление тенденцията до заслѣпеностъ, къято, въ продължение на дълги години, сръбски учени, между които и нѣкои сериозни такива, внесоха въ науката за услуга на сръбския шовинизмъ и великодържавна идея. Безразборнитѣ, до абсурдностъ прѣкаленитѣ писания на Милоевичъ, прокарвани въ по-умѣрена форма отъ Панта Сретковичъ, намѣриха продължатели, макаръ и въ по-облагородена форма, въ лицето най-напрѣдъ на единъ Гопчевичъ, а послѣ и на сериознитѣ професори Цвиичъ и Беличъ. Тѣзи послѣднитѣ въ по-ново врѣме се помжчиха да докажатъ:

1-о. Че понятието за Македония не било точно, че Скопско и Тетовско впазяли въ Стара Сърбия;

2-о. Че македонскитѣ славяни нѣмали ясно-опрѣдѣлено народно съзнание, че тѣ били една флотантна масса, готова да се присѣдини къмъ сърби или българи, съ които били еднакво сродни;

3-о. Че името „българинъ“ или „бугаринъ“, съ което обикновено се наричатъ македонцитѣ, не означавало народностно (етническо) име, а — само простакъ;

4-о. Че чуждитѣ етнографски карти, съставени въ полза на българското племе въ Македония, не били вѣрни.

Въ българската книжнина се появиха обективни и основателно-научни трудове, които обориха тѣзи неупри твърдения на сръбската „наука“. Такива бѣха особено трудовете на нашитѣ професори М. Дриновъ, А. Иширковъ, А. Теодоровъ-Баланъ, Ю. Ивановъ, на познатия публицистъ Шоповъ (псевдон. Офейковъ), С. С. Бобчевъ и др. Въ цѣлъ редъ трудове, отъ които нѣкои печатани и на французки, се изтъкнаха слѣднитѣ положения, които оборваха по единъ безспоренъ и наученъ начинъ сръбскитѣ учени шовинисти :

1-о. Границитѣ на Македония се опрѣдѣлиха по-ясно въ ми-налия вѣкъ : на с. Шаръ Планина, скопска Черна Гора и политическитѣ граници на Сърбия и България ; на з. — вододѣлнитѣ планини на Адриатическо и Бѣло море ; на ю. — Бѣло море ; на и. — р. Места, която бѣ граница между вилаетитѣ Одрински и Солунски. Гърци и сърби, на които не понасяше това точно разграничение, се опитаха да го измѣнятъ : гърцитѣ — да ограничатъ тази област до срѣдата, а сърбитѣ — да ѝ отнематъ сѣверната половина ; турцитѣ постѣпиха по-просто : тѣ запрѣтиха даже и да се поменава името Македония въ вѣстници, книги и пр. Интересътъ на сърбитѣ бѣше да изключатъ Скопско и Тетовско отъ Македония и да ги поставятъ въ Стара Сърбия ; но това бѣше противъ дѣйствителността, констатирана още отъ Страбона, а по-късно отъ Халкондиласъ (умрѣлъ около 1464 г.). Сжщото се припознава и въ разнитѣ карти, които поставятъ Сърбия на сѣверъ отъ Шаръ. Впрочемъ, това сжщото сж признавали и много сръбски учени, които не сж писали съ политическа тенденция : Раичъ, Каричъ, Владимиръ Йовановичъ и пр. Нѣма да привеждаме показанията на Паиси Хилендарски, Йеромонахъ Спиридонъ, Неофитъ Хилендарски и пр.

2-о. По въпроса за народното съзнание на македонцитѣ може да се каже едно : поне отъ момента на възраждането на българския народъ, т. е. отъ началото на 19-о столѣтие, македонскитѣ славяни никога не сж се дѣлили отъ българитѣ, вземали сж участие въ всички тѣхни културни, просвѣтни, обще-национални и политически движения. Нѣщо повече : въ извѣстни отношения Македония е стояла на чело на нѣкои културно-просвѣтни български движения. Борбата противъ грѣцкитѣ владици и за български такива се почна въ тоя край. Македонци сж : творецътъ на първата българска история — Отецъ Паиси ; авторътъ на първата българска книга, издадена въ 1816 год. въ Будимъ — Кирилъ Пейчиновичъ, отъ Тетово ; патриархътъ на българското книгопечатане — хаджи Теодоси Синаитски ; авторътъ и издателятъ на първитѣ български популярни книги — даскалъ Кърчовски ; родоначалникътъ на първитѣ български учители — отецъ Неофитъ Рилски ; единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ — Иванъ Димитриевичъ Охридчанинъ.

3. Едно население да се нарича самó българско, а вие да му не припознавате това качество, е много тежка работа. Всички пѣтешественици по Македония сж констатирвали, че — на въпроса „какъвъ си“ — македонецътъ винаги отговаря „бугаринъ“. Но и тукъ сърбитѣ намѣриха какъ да отричатъ българщината на маке-

донския българинъ. „Бугаринъ“ щѣло да каже не етнографски българинъ, а простъ човѣкъ, подчиненъ, отъ низко положение. Македонцитѣ се наричали така, защото по тозъ начинъ избѣгвали отъ прѣслѣдваніята на турцитѣ, тъй като, ако кажели че сж сърби, това ги компрометирвало прѣдъ очитѣ на турскитѣ власти, понеже Сърбия била вече независима и свободна страна, ненавиждана отъ турцитѣ. — Обяснение не само ненаучно, но просто нелѣпо. Като че думата българинъ за македонецъ първи пжтъ става извѣстна въ 19 столѣтие, — слѣдъ сръбскитѣ възстания и възстановяването на независима Сърбия! Ако въ ново врѣме името българинъ наистина въ извѣстни случаи се употрѣбява за простака, селенинъ и рая, историята свидѣтелствува, че българското име е било познато въ Македония и послѣдната е наричана все българска, като се почне отъ епохата на Бориса. Самъ императоръ Васили, който разори Самуиловата войска и прѣвзе Македония, се нарече „българоубиецъ“. Охридската архиепископия и слѣдъ завоеванието се наричаше българска. И грѣцкитѣ свещеноначалници сж се титулували автокефални български архиепископи, какъвто е билъ Теофилактъ. Когато се разтури охридската архиепископия (1767), тази титла мина на костурския и струмишки митрополити. Даже сръбското владичество на Душана въ Македония не е прѣмахвало българското име, както се вижда това отъ разни паметници. Турцитѣ заварватъ Вълкашина и Крали Марка като български князе.

4. Колкото за картитѣ, по този въпросъ професоръ Иширковъ е далъ пълно опровержение на Цвиича и други като него апостоли. Отъ неговитѣ изслѣдвания става явно, че не само Михаилъ Псела, Кекавменъ, Николица, Никифоръ Вриени, Анна Комнина, архиепископъ Теофилактъ, Йоанъ Скилица, Георги Кедринъ, Зонара, Раймундъ Агилски, Робертъ Монахъ, Вилхелмъ Тирски и много други писатели, живѣли въ 11 и 12 вѣкове, отъ които нѣкои сж пжтували прѣзъ Македония, наричатъ тази страна *българска*, а населението ѝ *българи*. Картосъставителитѣ пжкъ сж отбѣлѣжили това, което старитѣ исторически свидѣтелства посочватъ, или което тѣ сами сж констатирани на мѣстото.

Нека се прибави къмъ всичко това, че македонцитѣ сж свързвали винаги своята сждба съ тази на българитѣ, че много прѣди основаването на българската екзархия тѣ сж били българи и сж се борили за народно-черковни права като такива, че отъ освобождението насамъ тѣ поддържатъ много по-тѣсна връзка съ българската държава, и най-послѣ че българитѣ отъ независима България никогда не се съгласиха да приематъ единъ дѣлежъ на Македония съ сръбитѣ, защото тѣ считаха винаги Македония за своя, българска.

VI.

Новото въяне у сърбитѣ; — сърбско-българскиятъ съюзъ отъ 1912 година.

Новата епоха, почнала съ Петра Карагеоргиевича, ако и да не донесе пълна промѣна въ завоевателнитѣ планове на сърбитѣ, внесе извѣстно отрѣзвение въ нѣкои срѣди на държавници, общественици и интеллигентни. Наистина, не бѣше спрѣна пропагандата въ Македония, къмъ която все се обръщаха погледи и все имаше шовинисти, които я считаха за Стара Сърбия, — все имаше още сърбски вѣстникари, които викаха че Македония станала българска, откогато се явилъ екзархатътъ; обаче, на сцената се появиха нови и трѣзви обществени дѣйци изъ срѣдата на радикали и младорадикали, които почнаха да мислятъ, че *„Балканитѣ за да бждатъ на балканцитѣ“ — трѣбва да се признае на всѣкиго неговото*, и които отиваха даже до тамъ да признаятъ, че въ Македония отвждъ Шаръ е чисто българско, освѣнъ нѣкои мѣстности въ Скопско. Сърбскиятъ историкъ Станоевичъ, въ солидниятъ си трудъ „Историја српскога народа“ не се стѣсни да заяви, че днешнитѣ сърбски идеали „сж много по-близки до Часлава, Бодина и Твърдко, отколкото до Душана“ („Ист. српскога народа“, 356*). А знае се, че Сърбия при тѣзи държавни владѣтели не е прѣскачала границата отвждъ Шаръ и не е закачала Македония. Затуй, тѣзи владѣтели, особено Твърдко, обръщаха погледи на земитѣ къмъ Адриатическо море.

Сърбитѣ се опитаха, по извѣстно врѣме, да добиятъ въ Македония раздѣла на сфери на влияние. Жедни за излазъ на море, а не можаха да го добиятъ дѣто имаха право — на Синьо море, тѣмъ се много ревнѣше да добиятъ една ивица край Вардара, която да ги съедини чрѣзъ Солунъ съ Егейско море. Въ това врѣме тѣ викаха, че за тѣхъ излазътъ на море билъ въпросъ за сществуване; и понеже не можело да излѣзатъ да Адриатиката — Австрия не давала — то, по закона за най-малката съпротива, това тѣ се опитвали да достигнатъ чрѣзъ Македония, т. е. Турция. Но не се намири българско правителство, което да отиде на подобна дѣлба и на подобна жертва. Тогазъ сърбитѣ почнаха да намаляватъ своитѣ искания.

Въ врѣме на посѣщенията, които се размѣняваха между сърби и българи, прѣзъ годинитѣ които прѣдшестваха сърбско-българския съюзъ отъ 1912 година, особено на Славянския съборъ въ Прага, на Славянскитѣ съвѣщания въ Петроградъ и на Славянския съборъ въ София, сърбитѣ почнаха да спиратъ своитѣ ламтежи, орѣзаха домогванията си за Македония и се ограничиха съ исканията само за

*) Прави толкозъ повече тжно впечатлѣние етнографическата карта, неотдавна изработена и издадена отъ Станоевичъ и Дероко, въ която върху Македония е нахвърляна сърбска шарка.

Скопско. Величественият Славянски съборъ въ София още повече създаде почва за единъ сръбско-български съюзъ и за отстъпчивостъ на сърбитѣ, която особено реално се прояви слѣдъ анексията на Босна и Херцеговина. Страшната за сърбитѣ нѣкогашна мисль за създаването на една автономна Македония, която бѣше отдавна станала общеприета у насъ, взе да не ги плаши толкова. Обаче, както при сръбско-българския договоръ отъ 1904 г., прѣговоритѣ съ сръбското правителство за автономия на тая областъ извикваха отъ сърбитѣ същото имъ искане: скопскиятъ санджакъ да се отнесе къмъ Стара Сърбия.

Когато въ 1911 година правителството на народняци и прогресисти пое властта, положението въ Македония бѣше станало непоносимо тежко и енергични мѣрки само бѣха въ положение да вразумятъ Високата Порта за реформи въ страната. Правителството на Ив. Ев. Гешева виждаше ясно, *че една война можеше да се наложи*, но прѣди това трѣбваше да се изчерпятъ всички миролюбиви опити, като същеврѣменно се приготви България и дипломатически и военно за крайното сръдство. Безъ едно прѣдварително споразумѣние, безъ единъ съюзъ съ сърби и гърци, или поне съ сърби, за никаква война не можеше и да се помисля. Ето защо, стана нужда да се подири тоя съюзъ. Войната между Италия и Турция застави още повече балканцитѣ да се погрижатъ за едно дружно държане спрѣмо Турция. Гешовъ и неговитѣ другари бѣха проникнати отъ идеята, че трѣбва да се опита колкото се може по-скоро сключването на едно съглашение съ Сърбия. Кабинетътъ, прѣдседателствуванъ отъ Гешова, почна и завърши тоя съюзъ.

Прѣзъ септември 1911 година врѣмениятъ замѣстникъ на министра на външнитѣ работи, Т. Теодоровъ, възложи на българския посланикъ въ Римъ, Ризовъ, въ отпускъ въ София и като во-дилъ по-рано прѣговори съ Сърбия, да сондира въ Бѣлградъ почвата за единъ политически съюзъ и, въ благоприятенъ случай, да уговори една тайна срѣща на Гешова съ сръбския премиеръ Миловановичъ. Тѣзи срѣща се състоя съ съгласието на Царя, незаблѣзано отъ никого и на нея се положиха основитѣ на договора отъ 1912 год. Въ най-тежкитѣ дни, които прѣкарваха Народната и Прогресивната партии слѣдъ погрома отъ 1913 г., въ едно избирателно събрание въ градското казино въ София, Теодоровъ заяви на всеуслишание, че не се бои да каже прѣдъ цѣлия български народъ, че поема всичката отговорностъ за сключването на тоя съюзъ, тъй като той билъ далъ директивата и взелъ почина. Нека се прибави веднага, че руската дипломатия бѣше поставена наскоро слѣдъ това въ течението на прѣговоритѣ, но тя, която години наредъ съвѣтваше едно балканско споразумѣние въ интереса на балканцитѣ, не упражни рѣшително никакъвъ натискъ за да стане или за да не стане тоя съюзъ. Отъ руската дипломатия се чуваха само таквизъдуми: „Искате ли вие, балканци, да осигорите вашето настояще и бъдаще отъ чужди посѣгания; искате ли да запазите за себе си Балк. полуостровъ и да заработите мирно въ земитѣ си за благо-

денствието на вашитѣ маси? — Има само едно сръдство: споразумѣйте се! Направете си взаимни отстъпки, но споразумѣйте се! Въ вашето разбиране е вашето спасение и вашето бждаще.

Така говорѣха и въ Петроградъ и въ София и въ Бѣлградъ рускитѣ дипломати.

Съюзътъ съ Сърбия се сключи на 29 февр. 1912 год. Никой не узна за него, както не узна никой и за договора между България и Гърция отъ 15 май 1912 г. Тѣ останаха тайна до 17 септември сщата година, когато се извърши мобилизацията ни, станала необходима поради прѣдизвикателствата и мобилизацията на Турция.

Прѣсни сж перипетиитѣ на военната акция на 4-тѣ балкански съюзника — България, Сърбия, Гърция и Черна Гора, — армиитѣ на които разгромиха Турция въ много кжсо врѣме. Безспорно, въ туй разгромяване иматъ голѣми заслуги всичкитѣ съюзници, но може ли да не се признае по тоя случай, че българскиятъ войникъ бѣше, който понесе най-голѣмитѣ мжчнотии, а българскиятъ народъ — най-тежкитѣ жертви? Тържеството на балканцитѣ бѣше пълно и вѣнецътъ му се слагаше въ Лондонъ, когато се подписа протокола, който санкционираше и разпрѣдѣляше дѣловетѣ на балканската побѣда (17 май, 1913 г.).

VII.

Старитѣ стремежи и страсти на сцената!

Сѣкашъ не било писано България да се радва на своитѣ сполуки, слѣдъ толкова жертви. Въ това врѣме, когато българскиятъ войникъ нанасяше послѣднитѣ удари за сломяване на турската сила на Чаталджа и Булаиръ, гърци и сърби се готвѣли да осуетятъ въ своя полза надеждитѣ и законнитѣ права на България. Сръбското правителство, види се, завидѣ на придобивкитѣ — свършено заслужени — на България и се постара по единъ или другъ дипломатически начинъ да накърни тѣзи придобивки чрѣзъ една ревизия на договора отъ 1912 година. Когато видѣ, че това не се удаде, то засили раншни подземни прѣговаряния съ гърцитѣ и отчасти съ румжнитѣ. За да не порастне България твърдѣ много, за да не се развалѣло равновѣсието на Балканитѣ, и Сърбия и Гърция, та и Румжния били съгласни да не се изпълнятъ задълженията на сърбитѣ отъ поменатия договоръ. Въ тази основна идея се крие онова ограбване, което се извърши надъ България въ Букурещъ.

Специално за сърбитѣ трѣбва да се каже още слѣднѣното: На първо мѣсто, тѣхнитѣ апетити се увеличиха чрѣзмѣрно, когато влѣзоха въ Македония, призната за българска въ договора, и която се окупираше отъ сърбитѣ поради военни удобства и така да се каже за смѣтка на България. Веднѣжъ попаднали въ Македония, сърбитѣ се заловиха да задържатъ, безразлично какъ, този български край, като го прѣдставятъ за сръбски. Българскиятъ елементъ въ страната се подложи на най-тежкия тероръ. Закриха се българскитѣ

училища и черкови, изгониха се българските учители и свещеници, арестуваха се и малтретираха българските владици, почна се даже изтрѣбването на българското име. Бѣше опасно за българина да се именува съ обичайното си отчество (бащино име). Той не можеше да бжде . . . овъ: Ивановъ, Ризовъ и пр. Обезателно той трѣбваше да бжде . . . ичъ: Иваничъ, Ризичъ, т. е. да се съгласи да признае принадлежността си къмъ сръбската националност. Положението въ Македония за мѣстния българинъ бѣше станало непоносимо.

Напразни бѣха всички дипломатически усилия на българското правителство за да вразуми сърбитѣ и да ги доведе до една разумна оцѣнка на положението и до изпълнюване на договора, както и на протокола отъ Лондонъ. Не помогнаха и енергичнитѣ покани къмъ Сърбия отъ силитѣ на Тройното съглашение, които приканваха сръбското правителство, прѣдъ невъзможността да се споразумѣе направо съ българското, да прѣдостави на руския императоръ да упражни своето право. Не подѣйствува и личната депеша на Николай II, изпроводена до двамата държавни глави (на България и Сърбия) и имаща за цѣль повече вразумяването на сърбитѣ, защото се знаеше, че тѣ готвятъ вѣроломно осуетяването на българскитѣ права и скжсването на балканския съюзъ. Нищо не помогна!

Сърби и гърци се бѣха приготвили да воюватъ противъ България, за да отстоятъ своето гледище, което се състоеше въ лишаването България отъ нейното национално обединение. Войната на която 16 юний 1913 г. даде дирения отъ сърби и гърци прѣдлогъ, излѣзе фатална за България. Благодарение на това обстоятелство, че румжнитѣ се нахвърлиха въ българската земя, а турцитѣ се осмѣлиха да се впуснатъ въ Одринско, България бѣше принудена, прѣдъ натиска на петима врагове, отъ които тримата довчерашни съюзници, да капитулира. Букурещкиятъ договоръ (28 юли 1913 г.) и Цариградскиятъ (16 септ. с. г.), които България бѣше принудена да подпише, лишиха отечеството отъ неговитѣ съ толкова жертви спечелени придобивки. Тѣ внесоха въ българската народна съвѣсть единъ страшенъ смутъ: тържеството на неправдата не можеше да се изтълкува, още повече като това ставаше прѣдъ очитѣ на великитѣ европейски държави, отъ които нѣкои явно покровителствуваха грабителитѣ и тѣхната лакомия за български земи.

VIII.

Послѣдната фаза на сръбско-българскитѣ отношения.

Германската политическа философия подчерта въ междудържавното право едно начало, което заплашва да унищожи правилния редъ на международнитѣ отношения. Това начало е „доброто право на по-силния“. Малкитѣ държави били длѣжни да се подчиняватъ на по-силнитѣ, за да не бждатъ изтрѣбени въ неравната борба. Най-послѣ, международнитѣ договори били „книжни дрипели“. Тази идеология на силния юмрукъ може да се харесва и на нѣкои малки държави, като на Сърбия, които попаднаха въ изгодното положение да се

засилватъ въ ущърбъ на други и да претекстиратъ своето право на владѣние съ свършения фактъ. Но въ свѣта правдата не е изчезнала и стичането на историческитѣ обстоятелства, рано или късно, налага на грабителитѣ необходимостта не само да признаятъ извършената неправда, но и да отстъпятъ заграбеното.

Свѣтовната война, която се разрази най-напрѣдъ между Сърбия и Австрия, трае вече една година. България, на която напълно се налагаше дългътъ — да не бездѣйства въ тази война, — въ всичкото това врѣме остана неутрална. Тя има своитѣ дълбоки причини и основания. Нейното участие не можеше да бжде на друго мѣсто, освѣнъ на страната на тѣзи велики държави, които прогласиха че вадятъ ножа си за да защитятъ малкитѣ държави отъ юмручното право на голѣмитѣ, на страната на своитѣ освободители. Но . . . . България се спира. Какъ да трѣгне тя редомъ съ Сърбия, когато тая послѣдната не само вѣроломно, бидейки въ сѣюзъ съ нея, задъ гърба ѝ приготви други сѣюзъ противъ нея, когато тя не само не рачи да изпълни драговолно единъ подписанъ отъ сръбския държавенъ глава договоръ, не само извика една братоубийствена война, като се съгласи съ инородци и иновѣрци да бие и разгроми България, не само взе участие въ разхищението на тая България въ Букурещъ, но и слѣдъ всичко това Сърбия, сръбското правителство, сръбскитѣ държавници и управници намислиха, скроиха и почнаха да изпълняватъ плана на едно пълно и бързо изтрѣбване българския елементъ въ Македония. Въ туй отношение тѣ конкуриратъ на Гърция и на Румжния, и въ изтрѣбването на българитѣ държатъ рекордъ!

Българскиятъ печатъ, български, славянски и други организации, безъ да говоримъ за българската дипломация, ето вече двѣ години се обръщатъ съ постоянни прѣдложения, напомнания и молби къмъ сръбитѣ. „Спрете — казвахме имъ — този изтрѣбителенъ бѣсъ; прѣстанете да гоните, да насилвате, да малтретирате българското население въ мѣстата, които цѣли 1,000 години сж оросявани съ български сълзи, напоявани съ българска кръвь, покривани съ български кости, и пакъ сж останали български! Недѣйте посѣга на българския духъ, на българския езикъ, на българската школа, на българската черкова. Не ви говоримъ въ името на нѣкое историческо право; говоримъ ви въ името на съзнателното население, което живѣе въ тѣзи мѣста, и което вие принудвате всѣки день — на тълпи на тълпи — да напуска роднитѣ си огнища, да минава границата, да идва въ България, немило и недраго, и да прокліна момента, когато се е почнала войната противъ Турция за свободата на роба. Уви, този новопоробенъ македонецъ плаче сега за турското робство! Сърби, свѣстете се, дайте на българския македонецъ поне толкозъ сносенъ животъ, какъвто той имаше при турското владичество!“ . . .

Двѣ години отъ букурещкия договоръ и една година отъ свѣтовната война, и най-трѣзвитѣ сърби говорятъ се сжщото: „Да, ние най-послѣ признаваме, че Македония е българска земя; така е; и въ далечното минало и прѣди договора отъ 1912 година Македо-

ния е била българска, и ние затуй подписвахме, че Македония отвъд Шаръ е ваша съ изключение на скопската зона, сждбата на която щѣше да рѣши рускиятъ императоръ; но ние държимъ Македония по силата на една побѣда слѣдъ война и жертви; ние сега нищо не даваме! За насъ нѣма друго право, освѣнъ това на завоевателя“.

И не само продължаватъ, сърбитѣ, да газятъ и тъпчатъ човѣшкитѣ права на македонскитѣ българи, но тѣхниятъ печатъ си позволи да се обърне къмъ насъ съ заплашване на диви шовинисти: „Ако посмѣете да дойдете да си вземете Македония, ние ще си отвърнемъ съ нови завоевания; ние ще разширимъ нашитѣ владѣния въ българскитѣ земи до Искъръ, па даже и до Янтра!“

Въ послѣдньо врѣме, великитѣ сили отъ Четворното съглашение се обърнаха съ енергическо напомняне къмъ сърби, гърци и румъни и имъ доказваха, че наистина въ Букурещъ е извършена една неправда, че наистина на България трѣбва да се повърнатъ отнетитѣ ѝ земи, защото безъ туй удовлетворение на Балканитѣ не може да се въдвори едно споразумѣние, а безъ такова — нѣма безопасенъ животъ за балканцитѣ. Особено ясно и кристализирано сж формулирани тѣзи прѣдложения на Великитѣ сили отъ Четворното съглашение съ нотата имъ въ София, Бѣлградъ и Атина отъ 20 юлий т. г. Къмъ усилената дѣйностъ на дипломацията се прилагатъ увѣщанията на трѣзви публицистически гласове, идеци отъ Англия, Франция и Русия. Дори единъ грѣцки знаменитъ патриотъ и дипломатъ, Венизелосъ, и единъ първокачественъ приятель на Сърбия, румънскиятъ дипломатъ Таки Йонеско, напомниха дълга на сърбитѣ. За жалость, сръбскитѣ срѣди на държавници, общественици и публицисти останаха глухи, безчувствени къмъ този зовъ, който имъ се правѣше. Щатъ ли тѣ да се свѣстятъ прѣдъ тази йерихонска трѣба, която отъ Илинденъ гърми надъ главитѣ имъ? . . .

Впрочемъ, нека бждемъ справедливи. Чу се единъ мекъ, родственъ и добросъсѣдски гласъ, макаръ и гласъ вопиющъ въ пустинята, — тоя на социалистическия в. „Радничке Новине“. „Съ добро или съ зло, писа не единъ пжтъ тоя вѣстникъ, ние ще трѣбва да дадемъ на българитѣ правото въ Македония, — да имъ отсжпимъ тази земя, защото тя е българска. Защо тогава да не го направимъ съ добромъ и защо да не го направимъ по-скоро?“ Но този гласъ окончателно се задуши. Ножицитѣ на сръбската шовинистическа цензура отрѣзаха нишката на живота на единствения тоя трѣзвенъ въ цѣлата побѣснѣла глутница отъ вѣстникари гласъ.

Великодържавната идея е завъртѣла главитѣ на сръбскитѣ държавници и общественици. Случайнитѣ успѣхи, които тѣ имаха въ справедливата си борба противъ Австро-Унгария, изгонването на австро-маджарскитѣ войски изъ сръбскитѣ прѣдѣли, перспективата за едно близко и неизбежно разширение границитѣ на сръбската държава до Адриатиката, послужи да се развиятъ апетититѣ до *pec plus ultra*. Отъ една страна, въ Сърбия се прави пропаганда за създаването на едно югославянско царство, което да обема въ границитѣ си Сърбия, Босна и Херцеговина, Черна Гора, Далма-

ция, Хърватско и даже Словѣнско. Отъ друга страна, разчитвайки върху неотмѣнимостѣта на свършенитѣ факти, сърбитѣ, както гърцитѣ и черногорцитѣ, нахълтаха въ Албания и се настаниха въ Дурацо и Елбасанѣ. Наистина, сръбскитѣ държавници правятъ оговорка, че сждбата на Албания има да се рѣшава по дипломатически редъ отсетнѣ, слѣдъ войната; но помежду си тѣ си шепнатъ: „нека дойдатъ да ни изгонятъ отъ завзетитѣ позиции“.

Несправедливостѣта на сръбската политика прѣхвана даже и тѣхнитѣ по-сериозни публицисти, професори и академици. Въ списание „Дело“ се появи статия, въ която се говори, че българскиятъ царь Самуилъ билъ първи сръбски краль. Издадоха се редица брошури съ тенденциозно съдържание, макаръ и отъ видни лица, съ претенция на научностъ. Сръбскитѣ вѣстници непрѣстанне тръбятъ, че Македония е сръбска и че тя не може да се отстѣпи на българитѣ. Специални пратеници, сърби продължаватъ да се скитатъ по столицитѣ на държавитѣ отъ Четворното съглашение и да правятъ пропаганда, че българитѣ не заслужаватъ никакво внимание и че не трѣбва да имъ се правятъ никакви отстѣпки.

Въ Лондонъ е конституиранъ комитетъ на южни славяни, имащъ за цѣль да подкрѣпи великодържавната идея на сърбитѣ за едно югославянско царство. Този комитетъ, прѣдседателстванъ отъ Д-ръ Трумбичъ, бивши кметъ на Сплетъ (Сполато) и шефъ на болшинството въ Далматинската диета, воюва между друго противъ италинизацията на Далмация и Адриатическото сръбско крайморие, населенията на които трѣбвало да се прѣдоставятъ на югославянската държава. Въ Лондонъ комитетътъ се е опитвалъ да види Сжръ Едуардъ Грей, който, бидейки въ отпускъ по здравословни причини, приелъ е прѣдставителитѣ на комитета лордъ Crewe. Благородниятъ лордъ е изказалъ своитѣ симпатии къмъ комитета, защото — казалъ той — „трѣбва да се дава внимание на стремежитѣ къмъ пълнъ изразъ на гения на всѣка раса“. Но, прибавилъ той, „не трѣбва да се отива до крайности и никога, като резултатъ отъ една война за свобода, водена отдѣлно или съ помощѣта на съюзнишки сили, единъ народъ не е реализувалъ напълно своитѣ стремежи за ширене или своитѣ блѣнове за териториални придобивки. Безполезно е да се пита защо. Повечето пжти, това е защото на границата ще се намѣри нѣкоя зона, която не може окончателно да се даде на една отъ борещитѣ се раси. И сега, слѣдъ войната, историята може да се повтори пакъ въ този смисълъ; въ всѣки случай, депутацията може да бжде убѣдена, че славянскиятъ духъ ще намѣри много случаи за ширене съ велико бждаще, — нови и широки полета“.

Ние нѣма да дигаме врѣва, както правятъ сърбитѣ всѣки пжтъ, когато българитѣ подирятъ своитѣ права и се опитатъ съ съответни сръдства да защитятъ националното си обединение. Безъ да влягаме въ подробности за разглеждане на въпроса — може ли Хърватско и Словенско да подпаднатъ подъ велика Сърбия, въпрѣки голѣмитѣ протести, които се чуватъ изъ Загребъ и Любляна, ние

ще кажемъ, че нѣмаме никаква завистъ къмъ сръбското ширѣне. Напротивъ, ние бихме желали искрено да видимъ националното обединение на сърбитѣ въ тѣхнитѣ истински етнически граници.

Но, какъ да гледаме на тази връва, която сърбитѣ, въ брошури и вѣстници, дигатъ противъ насъ и още искатъ да се опитватъ да заблуждаватъ свѣта, че и по езикъ и по съзнание македонцитѣ били сърби? Не стигнаха ли яснитѣ и категорични констатирвания на редица учени и пжтешественици: Ами Буе, Бланки, Сиприенъ Роберъ, Гризебахъ, Григоровичъ, Мекензи и Ирби и пр. и пр.? — Не стигнаха ли езикословнитѣ изучвания и свидѣтелства на сърбохърватския ученъ, академикъ и професоръ Ягичъ, на В. Облакъ — най-вѣщитѣ по македонскитѣ говори и които признаватъ, че Македония и македонскитѣ нарѣчия сж български, и че разликата и особеността, която дѣли българския езикъ отъ всички други славянски езици, е изчезналото склонение и замѣната му съ общъ падежъ и съ членове, каквито българскиятъ народъ въ Придунавска България, Тракия и Македония е възприелъ и развилъ, вѣроятно подъ влиянието на румжнския елементъ?

IX.

Заклучение.

Въ това врѣме, когато пишемъ тѣзи редове и завършваме настоящия си очеркъ, именно слѣдъ 20 юли, когато силитѣ отъ Четворното съглашение направиха енергични постѣпки въ Атина, Бѣлградъ и въ София, — въ това врѣме се чуватъ, откъмъ Гърция, нови викове и заплашвания къмъ България, а откъмъ Сърбия — известна умѣреностъ на тона. Въ рѣдки срѣди се чуватъ гласове на трѣзвеностъ и благоразумие. Официозитѣ „Самоуправа“ и „Одјек“ правятъ твърдѣ малко смегчаване въ държането си и въ езика, на който пишатъ. Изявленията, правени отъ нѣкои сръбски шефове на партии и министри (Пашичъ, Люба Давидовичъ, М. Драшковичъ), се свеждатъ къмъ това: „ако можеше да добиемъ Валона, ключа на Адриатическо море, щѣхме да ви дадемъ цѣла Македония, макаръ и да претендираме, че имаме национални и исторически права надъ нея. Между насъ е необходимо да си поставимъ политическа граница, понеже е невъзможна (!) етнографическата. Вардарската желѣзница е тази граница. Най-послѣ, нѣщо ще отстѣпимъ. Но до линията отъ 1912 г. не можемъ отстѣпи по никой начинъ, въ никой случай“ (В. „Дума“ отъ 6 и 7 августъ т. г.). Скупщината се отвори и по-видимому тя ще се занимае сериозно съ въпроса.

Съ трепетно внимание българскиятъ народъ очаква трѣзвения гласъ да земе върхъ надъ шовинизма и надъ упоритостта, които ржководятъ прѣдимно сръбскитѣ срѣди.

Много справедливо вече се бѣлѣжи отъ разни страни, че бившитѣ съюзници на българитѣ трѣбва да отстѣпятъ; ако сърби,

гърци и румъни не побързатъ съ отстъпкитѣ си да дадатъ възможностъ да се поправи великата неправда, извършена въ Букурещъ на 1913 г., то тя ще се наложи.

Правителството на Пашича ще разбере ли, най-послѣ, положението на Сърбия, по взаимоотношенията създадени до голѣма степенъ отъ сжщата Сърбия, въ днешната свѣтвна война и ще отговори ли на позива, който му направи Сазоновъ въ руската Държ. Дума, като каза: „отъ Сърбия ще се поискатъ още жертви?“ — Ние не можемъ отъ сега да отговоримъ на тоя въпросъ. Обаче Пашичъ вече даде да се разбере, че той не смѣе и тоя пжтъ да поведе смѣло сърбската политика, свиква скупщината и чака какво ще му каже тя въ тайно засѣдание. Съмнява ли се още Пашичъ, че Сърбия ще има изходъ на Адриатическо море и слѣдователно нѣма какво да се замисля толкозъ надъ въпроса: да се даде ли на България това, което си е нейно и което просто ѝ се отне, ограби, въ Букурещъ на 28 юли 1913 г. Ами нали по-лани Македония не се отстъпваше съ добромъ на България защото трѣбало да замѣни осуетявания сръбски изходъ на Адриатиката?

Спомняме си и друго: депешата на прѣстолонаслѣдника-регентъ до руския императоръ, подиръ получаването на австрийския ултиматумъ, че Сърбия е готова на всички жертви, които руското правителство признае за необходими. Сега? Ако на Сърбия не е скжпа дружбата и доброто съсъдство съ България, нима тя не ще удовлетвори поне искането на Русия и на нейнитѣ съюзници?

X.

Post-scriptum.

Това, което прѣдшествува, бѣ готово да се отпечата, когато се узна, отъ официозни съобщения, че сръбската скупщина е рѣшила: да подкрѣпи правителството на Пашича въ слѣдваната отъ него политика, да се върви неуклонно и за напредъ наедно съ четворното съглашение, като се има прѣдъ видъ обединението на сърбо-хървато-словенското племе. Узна се, при това, че тайното заседание на скупщината е дало Пашичу пълномощие да приеме прѣдложенията на Съглашението относно отстъпкитѣ на България. Обаче, тоя първи гласъ поддържанъ отчасти въ сръбския печатъ, скоро се заглуши въ всевъзможни оговорки, които се правятъ: гърцитѣ не се съгласявали и не давали Гевгели и Дойранъ; тѣ, освѣнъ това, не се съгласявали да ги дѣлятъ отъ Сърбия български земи; Венизелосъ се явявалъ пакъ на сцената, като гръцки премиеръ и искалъ междубалкански прѣки съвѣщания; България трѣбвало да трѣгне съ Съглашението, че тогазъ и пр.

Отговорътъ на сръбското правителство още не е приготвенъ окончателно. Поне той не е приготвенъ въ форма приемлива отъ Великитѣ сили на Съглашението. Тоя отговоръ приемалъ въ основата имъ прѣдложенията отъ нотата на 20 юл.

Въ това време се заговорва сериозно и за възобновени спора-
зумѣния между Сърбия, Румжния и Гърция противъ България, ако
тя би се опитала да вземе своето съ сила. Провокациитѣ, обаче, не
прѣставатъ: провокации чрѣзъ насилия върху българския елементъ
и отъ сърби и отъ гърци и отъ румжни, провокации и чрѣзъ пе-
чата имъ. Такива прѣдизвикателства вършатъ голѣма служба на
враговетѣ на балканцитѣ. Тѣ могатъ да докаратъ до нови още по-
голѣми прѣмеждия отъ тия на 1913 г. — ако продължатъ, и особно
ако българското правителство се поддаде на правенитѣ отъ разни
страни насъсквания за нови междубалкански сблъсквания.

Прѣдъ видъ на всичко това, мислящитѣ срѣди на България
си задаватъ въпроситѣ: Нѣма ли да дойде най-сетнѣ часа на стрѣс-
ване у балканцитѣ прѣдъ гроба, който имъ се готви и тѣ сами
дълбоко си копаятъ... Или сърбитѣ съ двѣ ржцѣ искатъ да пригот-
вятъ отъ южното славянство торъ за нѣмската нива?.. Или тѣхъ
ги не плашатъ изгледитѣ да се обърнатъ балканскитѣ земи на
нѣмски колонии?.. Нѣма ли да закъснѣемъ съ взаимнитѣ си от-
стѣпки и споразумения?

София, 15.VIII 1915 г.

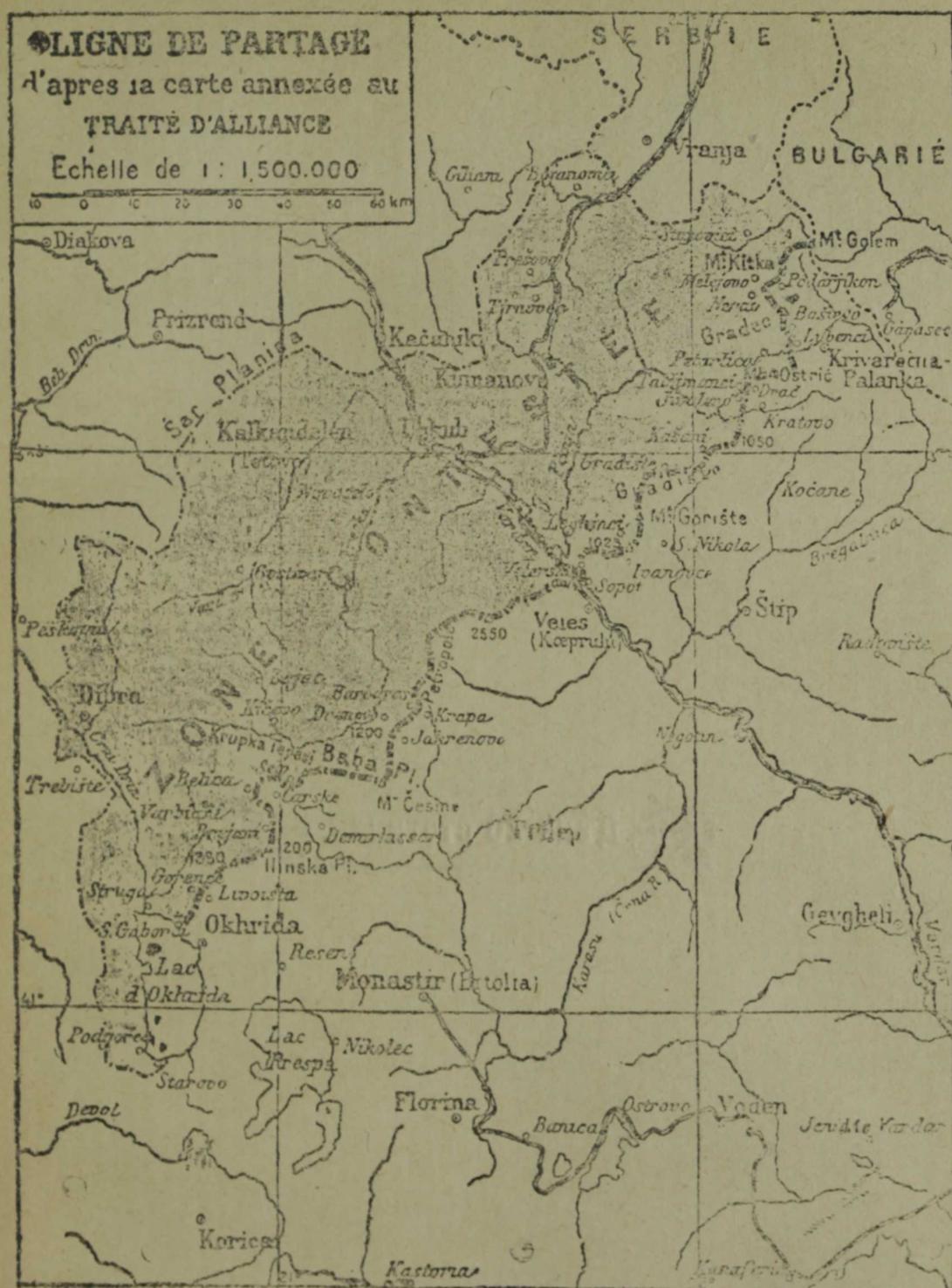
Редицата книжки „Въпроси на деня“ има за цѣль
да напомни факти и уроци отъ миналото, които се
знаятъ, но много пжти се забравятъ.

Първата книжка: **Какво иска българскиятъ на-
родъ?** ще се печата въ второ издание, защото пър-
вото се изчерпа. Тая книжка се появи въ прѣводъ
на френски и руски.

Слѣдъ настоящата втора книжка: **Какво бълну-
ватъ сърбитѣ?** ще послѣдватъ:

№ 3. Гърцитѣ и тѣхната мегали идея.

№ 4. Румжнитѣ и балканцитѣ.

Тъзи карта е прибавена къмъ сърбско-българския „договоръ за приятелство и съюзъ“ отъ 29 февр. 1912 год. и показва какъ сж признали и приели сърбитѣ официално дори, че Македония е българска.